

Antikens mest vittomfattande lantbrukslära, *De re rustica* ("Tolv böcker om lantbruk") av Columella (ca 70 e.Kr.), nu på svenska

STEN HEDBERG OCH KJELL LUNDQUIST

Vid Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens (KSLAs) enhet för de areella näringarnas historia¹ pågår arbetet med att ge ut tre banbrytande lantbruksläror från det gamla Romarriket på svenska. Den första kom 2009, Columellas *Tolv böcker om lantbruk*, i översättning av Sten Hedberg och med tolv kommenterande essäer av svenska forskare, varav flera från SLU. Arbetet med de två återstående inleds under hösten 2010.

Panem et circenses – Bröd och skådespel – var enligt skalden Juvenalis (60–140 e.Kr.) det som de romerska kejsarna behövde ge befolkningen i sin folkrika huvudstad för att behålla det politiska lugnet. Skådespelen, gladiatorstriderna, är i det här sammanhanget ointressanta, medan brödet angår oss i högsta grad.

Att Roms stora befolkning, varav många levde under ytterst knappa förhållanden, hade tillgång till livsmedel till billigt pris, eller helst gratis utdelat, var alltså politiskt nödvändigt. Det förutsatte en väl fungerande livsmedelsproduktion och en infrastruktur som kunde leverera det stadsborna behövde. Detta är bara ett av många tecken, men tydligt, på att det inom romarriket hade skett en omfattande urbanisering och en arbetsfördelning som medfört stora sociala skillnader, närmast en marknadsekonomi med fungerande kapitalmarknad, och att man centralt satsat på vägar, hamnar, dricksvatten, avlopp och annan civil grundservice.

Förutsättningarna för denna produktion var i princip oförändrade fram till den naturvetenskapliga och tekniska revolutionen på 1800-talet. Den byggde på vad årsväxten gav. Mekaniseringen var låg, och utom sina muskler hade människorna endast djur, vatten, ved och vind att tillgå som energikällor. Transporterna var ett särskilt kapitel. Tyngre varor med god hållbarhet, såsom spannmål

Figur 1. Intrång på frukthyllan. Granätäpplen (*Punica granatum*), päron (*Pyrus communis*) och fikon (*Ficus carica*) på väggmålning i *De kyska älskarnas hus* i Pompeji, första århundradet e.Kr.

och jasta eller saltade varor, forslades lätt på fartyg mellan hamnarna vid Medelhavet och längs floderna, medan färskvaror borde konsumeras nära produktionsplatsen och transporter till lands begränsas så långt möjligt.

Antikens lantbruk och lantbruksförfattare

Hur gick då det lantbruk till, som var grunden för den antika civilisationen och som också hade att samarbeta med samhället i övrigt? Det är svårt att ur arkeologiska fynd få någon heltäckande bild av detta, men lyckligtvis har vi stöd från konst och litte-

¹ KSLAs bibliotek har en mycket omfattande samling av litteratur om Grekland och Roms lantbruk i vid mening. Denna är registrerad i databasen Libris. En lista över litteraturen är publicerad på bibliotekets hemsida www.kslab.ksla.se. Jfr *Grekland och Rom. Litteratur om jordbruk, livsmedel, skogsbruk, trädgård, lantmåteri m.m. i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek* 2010.

Figur 2. Hängande vindruvsklase (*Vitis vinifera*). Detalj av väggmålning i Fabius Rufus hus i Pompeji, första århundradet e.Kr.

ratur, från konsten främst genom mosaiker och andra bilder som grävts fram i olika bosättningar. De litterära minnesmärkena är egentligen märkligare: Vi har tre instruerande lantbruksskrifter på latin bevarade från tiden 180 f.Kr. – 70 e.Kr. Näst efter historiska arbeten utgör de den största gruppen facklitteratur på prosa från antiken.

Den äldsta och kortaste av de tre skrifterna är det enda fullständigt bevarade av allt det som Marcus Porcius Cato (ca 220–150 f.Kr.) skrev. Hans *De re rustica* kan beskrivas som en lärobok för hans son. Mycket utrymme ägnas åt administrativa uppgifter, såsom kontrakt med entreprenörer. Den därpå följande, författad av en äldre Marcus Terentius Varro (116–28 f.Kr.), har en skönlitterär prägel, då den återger tre fingerade samtal mellan romerska jordägare om lantbrukets huvudde- lar.²

Lucius Iunius Moderatus Columella och *De re rustica*

Det tredje verket är en fullständig jordbrukslära, författad av Lucius Iunius Moderatus Columella, född ca år 3 e.Kr. Bördig från trakten av nuvarande Cadiz lärde han sig lantbrukets grunder hos sin farbror innan han gick in i armén och tjänstgjorde som officer i Syrien och Mindre Asien. Då han hemförlovades någon gång omkring år 50 e.Kr. fick han som avgångsvederlag jordbruksmark i Italien, med tidigare officerskamrater som grannar. Han var betydligt bättre förberedd för att kunna leva på vad gården gav än dessa; dessutom hade lantbruket i Italien råkat i vanrykte och egentliga handböcker och lärare saknades. Columella ville råda bot på detta, och resultatet blev hans stora handledning i tolv avsnitt eller böcker, benämnd *De re rustica*

– Om lantbruket. Detta arbete har nu efter nästan tvåtusen år för första gången utgivits på svenska.³

Columella var en utpräglad praktiker, närmast pragmatiker. Hans ambition var att vara fullständig, och hans arbete är därför mycket omfattande. Textmassan är minst tre gånger så stor som Catos och Varros arbeten tillsammans, och han berör alla grenar av lantbruk från spannmålsodling till fiskodling och vilthägn. Å andra sidan skrev han för dem som under det första århundradet av vår tideräkning drev lantbruk i Italien, och där var det inte längre lönsamt att producera brödsäd för avsalu. Det som gav intäkterna var vin, olivolja och vissa färskvaror, om gårdens läge var lämpligt. Företagsformen var det medelstora godset, vars arbetskraft huvudsakligen bestod av slavar.

Denna inriktning har medfört att nästan en fjärdedel av *De re rustica* behandlar odling av vin och vinberedning. Att motsvarande råd om olivodling tar mindre plats beror delvis på att skötseln är enklare. Resten av verket ger allmänna råd om klimat och jordmån samt om produktionen av alla de andra nyttigheter som vin- och olivodling krävde: För jordbearbetningen behövdes dragdjur; arbetande människor och djur skulle ha mat och kläder, vilket krävde odling av spannmål och foderväxter samt viss djurhållning; gödsel från människor och djur var nödvändig för växtodlingen; förädlingen av vin och olja samt tillagningen av livsmedel och mediciner för människor och djur krävde sötningsmedel och kryddväxter. Slutligen borde gården vara tilltalande och behaglig för ägaren och hans familj, alltså innehålla en vacker trädgård. Om någon del av ägorna var mindre väl lämpad för ren växtodling kunde ägaren låta anlägga en fiskodling eller föda upp fågel. Idealet var alltså att allt skulle utnyttjas och att gården i största möjliga utsträckning skulle vara självförsörjande, sälja maximalt men köpa så lite som möjligt.

Efter att i första boken ha givit allmänna råd om läge och jordmån samt om olika krav på arbetarna går Columella i bok 2 in på rent åkerbruk för att sedan i bok 3–5 avhandla sitt huvudtema, odlingen av vin och oliv samt i korthet övriga fruktträd. Därpå följer fyra böcker om gårdens

² För en ingående beskrivning av äldre författare och litteratur, se Sten Hedbergs artikel i Columella 2009, "Columella och hans verk i den latinska lantbrukslitteraturen. Idéer, tradition och efterföljd", s. 457 ff.

³ För de latinska utgåvorna av de olika böckerna på vilken den svenska översättningen baseras och under tre olika redaktörer, se Lundström 1902–1968.

Figur 3. Flerbruk. En olivodling på fet jord kan även bära en odling av spannmål mellan raderna av olivträd (*Olea europaea*). Olivträden stammas då successivt upp till över mankhöjd för den största oxen. Golvmosaik från den romerska staden Caesarea (Cherchel) i Algeriet, ca år 250 e.Kr.

Figur 4. Godsägarens Julius egendom. På golvmosaikerna kan ett flertal lantbruksysslor under senantiken (slutet av 300-talet) studeras: fågeljakt och -uppfödning, boskapsskötsel, jakt, fruktodling och -skörd (granatäpplen, kvitten, vin och oliver). Bardomuseet, Tunisien.

djur: dragarna – oxar, hästar, mulsnor – i bok 6, mindre fyrfota djur – åsnor, får, getter, svin och hundar – i bok 7, fåglar och fiskar i bok 8 samt vilda djur och bin i bok 9. Bok 10, skriven på hexameter, behandlar trädgården, med tonvikt på olika nytto- och prydnadsväxter. I bok 11 får vi alltsammans upprepat, i ny form: Efter en presentation av den för gården utsedde förvaltaren och hans uppgifter kommer en årskalender med göromålen fördelade på tvåveckorsperioder samt en handledning på prosa om trädgården och dess växter. Verket avrundas i bok 12 med några kapitel om uppgifterna för den kvinnliga slav, som ledde det inre arbetet i kök, förråd, vävstuga, sjukrum m.m., följda av en stor receptsamling avseende främst vin och olivolja men även produkter som inlagd frukt, saltat kött och pesto.

Columellas presentation är saklig och väl underbyggd. Endast undantagsvis ser vi spår av vidskepelse, såsom att en kvinna med menstruation genom sin blotta närvaro kan döda skadeinsekter. Man blir förvånad när han bestämt hävdar att det är möjligt att ympa olika arter av bärande träd med avlagset släktskap. Det finns lite till av dessa

slags råd, men i övrigt talar den erfarna yrkesmannen och beskriver metoder och redskap som fortfarande tillämpas i Medelhavsområdets lantbruk.

Columellas ambition stannade inte vid fullständigheten. Han ville även presentera sitt stoff på ett tilltalande sätt och markera att han deltog i en pågående debatt om metoder och val inom lantbruket. När någon av hans samtida sett hans råd och anført en avvikande åsikt försvarar han sig eller ger utförligare motiv. Han försöker vidare göra sitt språk så omväxlande som möjligt genom olika retoriska finesser och är noga med att ange sina källor, när han direkt går tillbaka på äldre författare. Ett uppfriskande drag som fyller båda syftena är att han ofta citerar rader ur Publius Vergilius Maros lantbruksdikt *Georgica*⁴ som parallell eller inledning till egen text.

Columellas verk blev färdigt omkring år 70 e.Kr. och spreds snabbt. Gaius Plinius d.ä., som omkom 79 e.Kr., nämner det i sin *Naturalis historia*. Vår kunskap om den vidare utvecklingen är bristfällig, men vi vet att Palladius (400-talet e.Kr.) hämtade mycket från Columellas verk till sin egen presen-

tation av vad en lantbrukare borde göra under varje månad på året. Palladius blev sedan genom hela medeltiden den mest spridda av de latinska lantbruksförfattarna, tills handskrifter med Columellas verk återfanns under renässansen. Under de följande århundradena utgavs ett flertal gånger Cato, Varro, Columella och Palladius tillsammans på latin och blev en grund för de praktiska handböcker, som då utkom på folkspråket i flera europeiska länder.⁵ Det går dock i regel inte att fastställa vad som hämtats från vem av de fyra.

Tolv böcker om lantbruk

För oss i Sverige är märka att vi redan i Vadstenamunken Peder Månssons *Bondakonst* finner fria översättningar och bearbetningar ur Columella bland de många anteckningar han gjorde under sin tid i Rom 1507–1523.⁶ – De danska lantbrukarna fick 1807 tillgång till en tryckt översättning till danska, gjord av Jens Frechland, men han uteslöt alla växter som inte odlades i Danmark, däribland vin och oliv.⁷

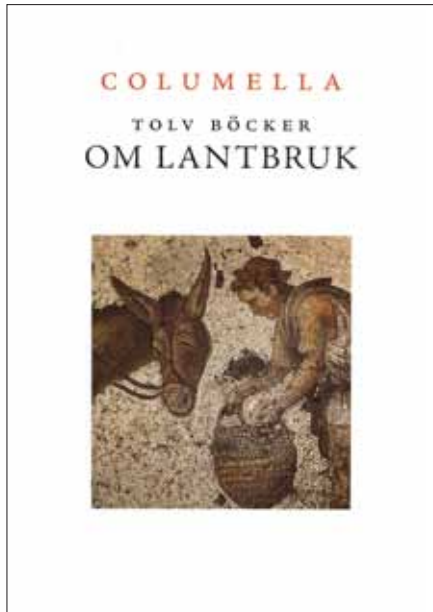
Vi upplever nu ett förnyat intresse för bl.a. ekologiskt lantbruk, folklig medicin

⁴ Den senaste svenska översättningen är från 1989, se Vergilius Maro 1989.

⁵ A.a. s. 467 ff.

⁶ Peder Månsson 1913–15 och Peder Månsson 1983.

⁷ Frechland 1806–07.

Figur 5. Bokens omslag. Åsna som vattnas. Mosaik från kejsarpalatset i Konstantinopel.

och "slow-food". Detta är bara några av de områden där Columellas verk är givande. Det är dock skrivet i en helt annan tidsmiljö, varför en modern läsare behöver hjälp för att rätt förstå texten. Till översättningen har därför fogats tolv nyskrivna uppsatser av nutida svenska forskare, varav fyra varit eller är verksamma vid SLU, Dessa har även bidragit med stilistiska, terminologiska och sakliga påpekanden beträffande översättningen.

De politiska, sociala och ekonomiska förhållandena för lantbrukare i Italien på Columellas tid är temat för två av uppsatserna, av antikhistorikern Örjan Wikander (Lunds universitet) respektive ekonomhistorikern Bertil Andersson (Göteborgs universitet). Agrarhistorikern Janken Myrdal (SLU) har i två uppsatser med delvis historiografisk inriktning belyst de tekniker och redskap som i olika sammanhang dyker upp i Columellas verk.

Den i särklass tyngsta delen av kommentaren rör växter och växtodling. Trädgårds-

historikern Kjell Lundquist (SLU) har där dels fingranskat terminologin, dels analyserat och sökt identifiera de ca 280 olika växter som nämns samt även kommenterat Columellas odlingsråd. Utom uppsatsen har hans insats resulterat i ett växtregister med uppgifter om var i översättningen varje växt nämns.

Husdjursgenetikern Jan Rendel (SLU och FAO), har på motsvarande sätt belyst de tre böcker där Columella behandlar gårdens djur. Det gäller färre arter än vid växterna, men det vi får veta är viktigt nog: Columellas utsagor om egenskaper, behov av stallar och liknande, avel, inkörning av dragare, behandling av skador och sjukdomar samt djurslagets ekonomi ger tillfälle till kommentarer. Ytterligare två uppsatser behandlar djur, nämligen zoologen och fiskexperthen Hans Ackefors (Stockholms universitet) korta kommentar till de två kapitel i bok 8, som berör fiskodling, och biforskaren Erik Husbergs (Göteborgs universitet) skildring av antik biskötsel, fokuserad på Columellas nionde bok.

De två viktigaste produkterna har ägnats egna uppsatser. Odling, handel och användning av vin i det romerska imperiet är temat för vinforskaren Paulina Rytkönen (Södertörns högskola), som forskat kring livsmedelssektorns globalisering, särskilt vinhanteringen. På motsvarande sätt har ekonomhistorikern Ulrica Söderlind (Stockholms universitet), som arbetat med kost och måltider ur historisk synvinkel, tagit sig an oliven och olivoljan. Hon har dessutom, tillsammans med mikrobiologen Sven Lindgren (Livsmedelsverket och SLU), dragit slutsatser ur Columellas råd om kosthållning och livsmedelshandling.

En allmänt idé- och litteraturhistorisk presentation av lantbrukslitteraturen fram till ca år 1600 i allmänhet och av Columellas liv och person i synnerhet, författad av latinisten Sten Hedberg (Uppsala universitet), och ett förord med koncentration på

dagens kultursyn, allmän historia och modern arkeologi, skrivet av antikkännaren Hans Furuhausen, kompletterar introduktionerna.

Referenser

Columella, Lucius Junius Moderatus, 2009, *Tolv böcker Om lantbruk. En tvåtusenårig romersk lantbrukslära*, översättning från latinet av Sten Hedberg, samt *Liv, lantbruk och livsmedel i Columellas värld. Tolv artiklar av nutida svenska forskare*, Skogs- och Lantbrukshistoriska meddelanden (SOLMED) nr 43, KSLA, Stockholm.

Columella, Lucius Junius Moderatus, 1806-07, *Om landoekonomi*. Översat og oplyst med theoretiske og praktiske anmærkninger af Jens Frechland, Köpenhamn.

Grekland och Rom. Litteratur om jordbruk, livsmedel, skogsbruk, trädgård, lantmåteri m.m. i Kungl. Skogs- och Lantbruksakademiens bibliotek, 2010, KSLAB.

Lundström, Vilhelm, 1902-1968, *L. Iunii Moderati Columellae Opera quae extant*, Fasc. 2-8, Recensuit [2, 4, 6-7, 1902-1940] Vilhelmus Lundström, [5, 1955] Åke Josephson, [3, 8, 1968] Sten Hedberg, *Collectio scriptorum veterum Upsaliensis*, Uppsala.

Peder Månsson, 1913-15, *Skrifter på svenska*, Utgivna av Robert Geete, Samlingar utgifna af Svenska fornskriftsällskapet, nr 43, Stockholm.

Peder Månsson, 1983, *Peder Månssons Bon-dakonst jämte parallelltexter*, Utgivna och kommenterade av John Granlund, Svenska fornskriftsällskapets samlingar, nr 75, Stockholm.

Vergilius Maro, Publius, 1989, *Georgica. Sånger om lantbruket*, översättning av Tönnes Kleberg, reviderad och kompletterad samt försedd med inledning och kommentar av Lennart Håkanson, Stockholm.

- Faktabladet är utarbetat vid LTJ-fakultetens Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp, <http://www.slu.se/sv/fakulteter/ltj/om-fakultet-institutioner-/landskapsarkitektur/>.
- Faktabladet är finansierat av Enheten för de Areella Näringarnas Historia (ANH) vid Kungl. Skogs- och Lantbruksakademien (KSLA), Stockholm.
- Författare: Docent Sten Hedberg, Uppsala, sten.hedberg@telia.com, och docent Kjell Lundquist, kjell.lundquist@ltj.slu.se, Område Landskapsarkitektur, SLU Alnarp, http://www.slu.se/kjell_lundquist. Projektledare och redaktör för hela bokprojektet 2003-2009: Chefsbibliotekarie Lars Ljunggren, KSLA, lars.ljunggren@ksla.se.
- Elektronisk publicering vid Sveriges lantbruksuniversitet, SLU: <http://epsilon.se>.
- Övrig publicering inom projektet och vid ANH/KSLA, se Columella (2009) och www.ksla.se.